

ESZTÉTIKAI CSUKLÓGYAKORLATOK

HAVASRÉTI JÓZSEF

Szolláth Dávid:

A kommunista aszketizmus esztétikája

A 20. századi magyar irodalom néhány

munkásmozgalom-történeti vonatkozása

Balassi Kiadó, Budapest, 2011. 288 oldal, 2000 Ft

BEVEZETÉS

Szolláth Dávid könyvének címe két részre tagolódik; a cím *egésze* puritánul eszköztelen és pontos; valamiféle „jelölt” stílusárnyalatot csupán az *alcím*ben vélhetünk felfedezni. Ez ugyanis – legalábbis egy bizonyos életkor felettiek számára – akár paródiaként is olvasható; mintha egy ötvenes-hatvanas évekbeli kutatóintézeti kiadvány borítójáról emelte volna át a szerző. Valóban a „kommunista aszketizmus esztétikájáról” olvashatunk a könyvben, és a példaként választott művek jól megjelenítik a szóban forgó politikai-eszmetörténeti irányzat (a kommunizmus), egy meghatározott vallási-életvezetési magatartás (az aszketizmus) és az ezekhez kapcsolódó irodalmi-esztétikai beszédrendek egybefonódását. Ennek megfelelően a könyv egy meglehetősen komplex irodalomtudományos megközelítésmód megvalósítását ígéri, hiszen a politikai ideológia, a személyes, illetve testületi habitus, valamint az esztétikai értékek együttes vizsgálata szinte szükségszerűen – és Szolláth könyvében nagyon tudatosan – kapcsolódik az irodalomtudományon kívül eső társadalomtudományos diszciplínák kérdésfeltevéséhez, elsősorban a szociológiához, a diskurzuselmélethez és a kulturális antropológiához. Az elemzési korpuszok – noha kivétel nélkül a kommunista vagy legalábbis munkásmozgalmi háttérű irodalmi kultúra törekvéseit képviselik – terjedelmüket, szövegszerveződésük zártságát, művészi értéküket, valamint individuális karakterüket tekintve erősen különböznek. Egyes fejezetek valamely jelentékeny életmű viszonylag összefüggő, több műből összeálló részletét dolgozzák fel, ilyen a Lukács- és a Galgóczi-tanulmány. Más esetben a szerző egyetlen műalkotásra, sőt kifejezetten főműre összpontosít, például a Déry regényével foglalkozó elemzésben. A kötet utolsó, nagyobb fejezete egy nagyon termékenynek bizonyuló kérdésfelvetés nyomán körvonalazódó tárgyat dolgoz fel, a szavalókórusok szerepét a két világháború közötti munkásmozgalmi kultúrában, különös tekintettel arra, hogyan jelenik meg a kórusművészet hatása a közösségi munkáskultúra határain túlmuta-

tó, erősen individuális és artistikus karakterű alkotásokban, például József Attila *Tömeg* című versében vagy Palasovszky Ödön *Punalua*-színházában. A könyv olyan fogalmi mozgásteret rajzol fel, melyben nemcsak a választott példák, hanem más irodalmi művek, sőt akár másféle, az irodalom és a művészet határain kívül elhelyezkedő kulturális gyakorlatok is értelmezhetők. E mozgástérben egyfelől egymáshoz rendelődnek a szépirodalmi szövegek (Déry, Galgóczi, József Attila, Palasovszky munkái), a dogmatikus politikai és esztétikai brosrák (Lukács, Zsdanov, Fagyejev és Sztálin írásai); kirajzolódik a szépirodalmi szövegek és az ideológiai állásfoglalások belső rokonsága és kölcsönhatásai, továbbá az a beszédrend, amelyben az elkötelezett kommunista habitus és mentalitás kialakul, megszilárdul, valamint rituális önvizsgáló gyakorlatokban fegyelmöződik, illetve fegyelmezi magát.

POLITIKA, IRODALOMTUDOMÁNY ÉS EGYÉB DISZCIPLINÁK

A fentiekből következően Szolláth irodalomfelfogása és irodalomtörténet-írói módszere nem az irodalom esztétikai autonómiáját hangsúlyozó koncepciókat követi, hanem – határozottan és egyértelműen – az irodalom *heteronómiája* mellett érvel. Álláspontja szorosan kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez (és elvi vitákhoz), amelyek a magyar irodalomtudományon belül úgy egy évtizede már folyamatosan napirenden vannak. E törekvések a nyelvi-poétikai immanencián és az esztétikai autonómia prioritásán alapuló irodalomértelmezés alternatíváinak kidolgozását szorgalmazzák, elsősorban a kulturális antropológia, a szociológia, a gender studies, a társadalomtörténet, a szociolingvisztika, a diskurzív politikaelmélet, valamint a kommunikáció- és médiaelmélet szempontjainak bevonásával.¹ A viták és a szakirodalmi szemlék szintjén e felvetések már korántsem számítanak újnak, viszont monográfiákban megtestesülő és meggyőző alkalmazásai a hazai irodalomtudományban még szórványosak – ezért is üdvözlendő

1 ■ Néhány – diszciplináris és irányzati háttérüket illetően eltérő – példára utalva: Takáts József: *Ismertős idegen terep*. Kijárat, Bp., 2007.; Sári B. László: *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*. Kalligram, Pozsony, 2006.; Kisanfal Tamás: *Túlélő történetek. Abrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Kijárat, Bp., 2009.; Fodor Péter: *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern irodalomban*. Kijárat, Bp., 2009.; Borgos Anna – Szilágyi Judit: *Nőírók és írónők. Irodalmi és nemi szerepek a Nyugatban*. Noran Könyvesház, Bp., 2011.

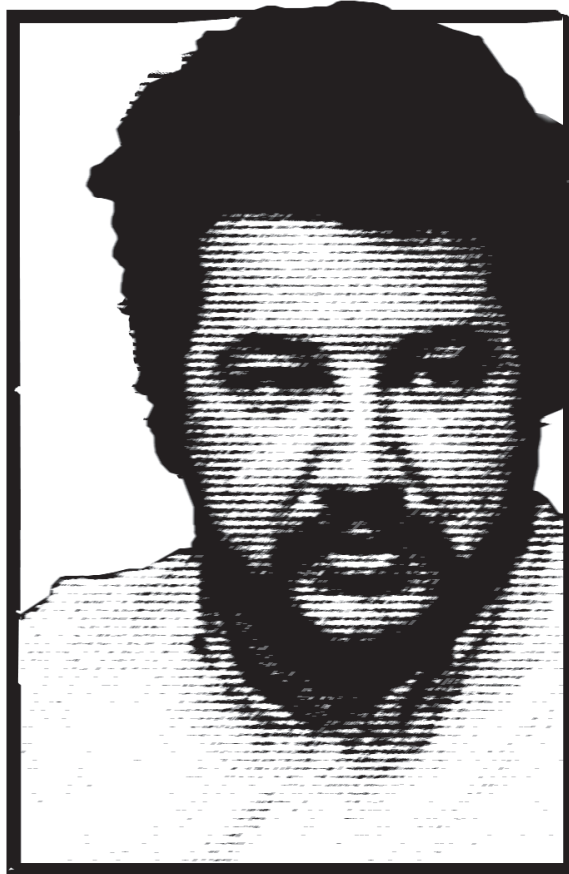
Szolláth munkája. A módszertani újítás igénye könyvében összekapcsolódik a tárgyválasztás eredetiségével, illetve egységével. „Munkám olyan határterületen vizsgálódik, amely a 20. század mai, rendszerváltás utáni irodalomtörténet-írásában meglehetősen elhanyagoltá vált.” (11. old.) Ez azonban nemcsak a kommunizmus iránt elkötelezett szerzők életművének szakszerű és objektív (tehát nem aktuálpolitikai ellenségképet gyártó, vagy épp ellenkezőleg: apologetikus) tanulmányozását jelenti, hanem egy sajátos tudománytörténeti pozíció felismerését és érvényesítését is. Szolláth utal rá, hogy a XX. századi magyar irodalmi kánon napjainkban is erősen *Nyugat*-centrikus, és nemritkán e *Nyugat*-központúság védelmét szolgálják, vagy ezzel vannak belső összhangban egyrészt az irodalomnak a nyelvi, poétikai, esztétikai autonómiáját hangsúlyozó megközelítések, de paradox módon azok az újabb – a modern klaszrikusokat úgymond „újraolvasó” – vizsgálódások is, amelyek már figyelembe veszik a fent említett társadalomtudományok egyes megfontolásait. „Az irodalomtörténeti esztétizmus ugyanis a posztstrukturalista elméletek, a hatalomelméletek, a kultúranropológia irányzatainak recepcióját voltaképpen azért sürgeti immár több mint egy évtizede, hogy az ezen elméletekkel többnyire homlokegyenest ellenkező modernista értékrend és kánon konzerválását, átmentését, »újraolvasás«-nak is nevezett frissen tartását szolgálja.” (Uo.)

A könyv célkitűzése, hogy alternatívát nyújtson a kommunizmus iránt elkötelezett irodalmi alkotások irodalomtörténeti tanulmányozása számára. E célkitűzés három aspektusát lehet megkülönböztetni. Először is a könyv túllép a kommunista irányzatokkal és szerzőkkel szembeni – sokszor napjaink politikai vagy érzületi antikommunizmusából táplálkozó – idegenkedésen. Az értekezés abból a szempontból is érdekfeszítő – és az igazat megvallva: üdítő – olvasmány, hogy nem érződnek rajta az ideológiai, politikai vagy éppen életrajzi okokból fakadó előítéletek a kommunizmus politikai-eszmei talaján kifejlődő irodalommal szemben. „Talán természetessé válik végre az a kutatói pozíció is, amelyben a kommunizmus iránti érdeklődés politikai vagy személyes motívumai már közömbösek.”

(15. old.) Ez a körülmény nemcsak a tudományos értekezéstől elvárható tárgyilagosság miatt lényeges, hanem azért is, mert az ilyesféle előítéletek – Lukácsot illetően nyugodtan mondhatunk viszolygást is – következménye a kommunizmus eszmei hatókörében keletkezett irányzatok, műfajok, művek figyelmen kívül hagyása vagy leegyszerűsítő ideológiai-politikai viták célpontjaként való szerepeltetése. Ezzel nem is az a legnagyobb probléma, hogy az efféle viták árthatnak a szóban for-

gó törekvések megbecsülésének, hanem az, hogy a jogos-jogtalan kutatói érdektelenséggel sújtott művek „kikopnak a kulturális és szakmai emlékezetből” (14. old.), idővel fel sem merül, hogy releváns irodalomtörténeti témák lehettek volna. Másodszor: az elemzés során a könyv olyan hatalomelméletet érvényesít, amely nem a politikai eseménytörténet és a pártpolitika feldolgozását, vagy a dichotóm, a hatalomra és az alávetettekre tagolódó politikai erőter leírását tekinti céljának, mégis alkalmasnak mutatkozik mind az „ellenálló”, mind a „behódoló” gyakorlatok körültekintő elemzésére. Ennek megfelelően Szolláth munkája nem az irodalompolitika makroszintjein, hanem a különféle szövegek és gesztusok mikroszintjein vizsgálódik. Mint írja: „az ideológiai környezet, a propaganda és a párhatalom masszív jelenléte ellenére az önfor-

málási gyakorlatok helyenként egyéni értelmezést nyerhettek, módosíthatók, áthághatók voltak, koronként változott mozgalmi értékük. A társadalmi gyakorlatokat nem fedik le teljes egészében a felügyeleti diskurzusok.” (16. old.) Végül választott, illetve kidolgozott fogalmi eszközei révén Szolláth pontosan meg tudja ragadni és értelmezni a kommunista mentalitás azon összetevőit, amelyek oly szervesen épülnek be egyes irodalmi törekvésekbe, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni őket azzal a magyarázattal, hogy irodalomtudományi szempontból külsődlegesek, az irodalom „külpolitikájához” tartoznának. „Nem fogadható el azon ellenérv, miszerint a kommunizmus politikátörténeti jelenség, vizsgálata tehát nem az irodalomtörténetre, hanem a politikátörténetre vagy a politikai eszmetörténetre tartozik. Könyvem minimális célja az, hogy ezt a félreértést eloszlassa.” (14. old.)

A könyv talán legfontosabb újítása, hogy – Foucault nyomán – a hatalomgyakorlás technikáit az önformálás eszközeinek, az önformálás eszközeit pedig a hatalomgyakorlás technikáinak tekinti. Az önformálás nyomán lehet a legtermékenyebb módon végigkövetni az irodalmi szövegekbe és gyakorlatokba beépülő kommunista ethosz megjelenésének és hatásának változatait. „Önformálásnak az egyének önmagukra irányuló, többé vagy kevésbé tudatos munkáját nevezem, melyet valamely cél érdekében, valamely etikai tartalommal, a társadalmi környezet normáira való tekintettel és hatalmi elvárásaihoz is valamiképp viszonyulva folytatnak. Elvi alapon felépített, lemondások és önvizsgálatok során kimunkált életformákról van szó, amelyeknek számtalan különféle módja alakult ki a történelem során. Az önformálás lehet vallásos tevékenység, filozófiailag szabályozott életrend, öltethi politikai karrierépítési formáját, lehet művészi image-alakítás, költői szerepalkotás stb.” (26. old.).

SZERZŐK ÉS IDEOLÓGIÁK

A Lukács-fejezet (*Kánonalkotás és etikai önformálás Lukács Györgynél*) egyrészt a polgári filozófus etikai-politikai megtérésével a kommunizmusához, másrészt Lukács kommunista habitusának paradox karakterével (lásd az „aszketikus önformálás virtuóza” fordulatot a 36. oldalon) és végül – irodalomtörténeti szempontból talán a legtanulságosabban – az aszketikus önformálás és a Lukács-féle realizmuskánon közötti habituális összefüggésekkel foglalkozik. E fejezetben (de a többiben is) szembevetendő, hogy Szolláth a választott, illetve általa kimunkált fogalmi eszközök segítségével megnyírt érdekesítően fogalmazza újra a kutatások eddigi állásának egyes (akár jól ismert) kérdéseit és megállapításait. Példaként említhetjük a törést, illetve folytonosságot az ifjú Lukács és a marxista Lukács írásai között. A polgári világgal való radikális szakítás és a kommunizmushoz való „megtérés” drámai fordulópontjának hangsúlyozása mellett az életmű folytonosságának kérdése is a Lukács-kutatás egyik meghatározó motívuma – akár ha úgy értjük, hogy az ifjúkori művek kulcsot adhatnak a későbbi írások megértéséhez, akár ha úgy, hogy kései műveiben Lukács a dialektikus materializmus zsargonjával csupán *alcázta* egyes, az ifjúkori írásoknak – elsősorban a modernitás mibenlétére irányuló – kérdésfeltevéseit folytató nézeteit.² Szolláth már a *Kommunista aszketizmus* című elvi fejezetben sokat foglalkozik Lukács nézeteivel, itt említi például a polgári múlttal való szakítás kérdéseit is. 1918–1919-es politikai írásaiban Lukács arról értekezik, hogy a bolsevizmus győzelme érdekében a forradalmár nem riadhat vissza sem emberi életek, sem a polgári morál, sem a jelentős kulturális értékek feláldozásától (42. old.).³ Szolláth szerint e radikális álláspont a Lukácsból és barátaiból álló Vasárnapi Kör etikájában gyökerezik. A Vasárnapi Kör filozófiáját – itt kissé sommásan összefoglalva – a fennálló „polgári” világ impresszionisztikus világnézetének és relativista moráljának elutasítása,

illetve az abszolút etikai és metafizikai értékek mohó igénylése jellemezte.⁴ E milió olyan, az aszkézis és az etikai radikalizmus felértékelését eredményező habitus kialakulását segítette elő, mint amilyen később a kommunista politikai praxis közegeiben is érvényesülhetett (uo.).

A marxista Lukács irodalomtörténettel foglalkozó írásaiban az aszketikus etikai magatartásról a proletártudat önnevelése szempontjából fontos irodalmi kánon kialakítására került a hangsúly. E kánon kialakításában, védelmében és megindokolásában Szolláth ugyancsak az aszketikus önformálás jeleit ismeri fel. A tanulmányok sorában kimunkált lukácsi nagyrealizmus-konceptió, valamint az ezen alapuló kánon ugyanis leértékelte az aszketikus etikai és esztétikai felfogáshoz nem illő formalista (l’art pour l’art, illetve avantgárd) irodalmi alkotásokat. Ez a folyamat nem csak azt jelentette, hogy a konzervatív irodalmi ízlése miatt amúgy is sokat bírált művészetfilozófus pusztán kénye-kedve szerint utasította el a neki ellenszenves irányzatokat. Éppen itt bukkan fel ugyanis a mind a Vasárnapi Kör, mind az 1918–19-es cikkek kapcsán idézett áldozati etika szellemének továbbélése is. Szolláth amellett

2 ■ Lásd: „Olyan nyelvet kezdett el beszélni, mely inkább elrejtette, mint felfedte üzenetét. Olykor ez a nyelv alcázásra szolgált, máskor viszont egybemosódott az üzenettel, és eltorzította azt. [...] Ki kell belőle hámozni a modernséghez való viszonyát.” Heller Ágnes: Lukács és a „Szent Család”. In: Kardos András (szerk.): *A Budapesti Iskola*. I. kötet, T-Twins – MTA Lukács Archívum, Bp., 1995. 434–435. old.

3 ■ Vö. Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In: uő: *Forradalomban. Cikkék, tanulmányok 1918–1919*. Magvető, Bp., 1987. 36. skk. old. Az áldozati etika jelentőségét hangsúlyozza Lukács az alig valamivel későbbi *Taktika és etika* című írásában is, immár a *felelősségvállalás* motívumával kiegészítve. De a felelősségvállalás kérdése sem tomphíthatja az áldozati etika könyörtelen radikalizmusát; Lukács az utóbbi cikkben is azt vallja, hogy a legfőbb cél érdekében minden áldozat meghozható, csak itt megengedi, hogy ezzel kapcsolatban lelkifurdalásuk is legyen az illetőknek. Lásd: „igenis van minden cselekedet számára erkölcsi mértéke komolyságának vagy felelőtlenségének: az, hogy az illető *tudhatta volna* cselekedetének következményeit, és tudja őket, vállalta volna-e őket lelkiismerete előtt.” Lukács György: *Taktika és etika*. In: uő: *Forradalomban*, 130. old.

4 ■ Lásd Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat, Bp., 1980. 26. skk. old.

5 ■ Vö. H. Lukács Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből*. Akadémiai, Bp., 1971. 32. és 35. skk. old.

6 ■ E megközelítéshez lásd: Michael Löwy: Zsidó messianizmus és anarchista utópiák Közép-Európában. In: Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, Bp., 1985. 213–244. old.

7 ■ Lásd: Lukács György: Előszó. In: uő: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Ford. Tandori Dezső. Magvető, Bp., 1975. 479–488. old.

8 ■ Például Vajda Mihály: A filozófus és a politika. In: Kardos (szerk.): *i. m.* 189–207. old. Vajda szavai egyébként – „ami ezekben le van írva, csak a megalázkodás orgiájaként fogható fel számomra” – mintegy a *visszajáról* láttatják Szolláthnak az aszketikus áldozathozatalra és a rituális megbánásgyakorlatokra vonatkozó megállapításait.

9 ■ Ez a megállapítás lehetőséget teremt a szerző példás önkorekciójára is; Keresztesi József *Befejezetlen mondat*-tanulmánya nyomán árnyalja korábban kialakított álláspontját, miszerint Déry regényében „az emlékezésnek nincs strukturális szerepe” (125. old.). (Lásd ehhez Keresztesi József: A semmirekellők. Déry Tibor: A befejezetlen mondat. *Holmi*, 2008. 12. szám, 1640–1648. old.)

érvel, hogy Lukács korábban nagyra becsült szerzőinek feláldozása a nagyrealizmus oltárán voltaképpen az ifjú Lukács által mindig is képviselt áldozati etika kontextusába illeszkedik. „Flaubert és Dosztojevszkij – kommunista fordulata előtt Lukács legnagyobbra tartott alkotói – igazi *esztétikai áldozatok*: a marxista Lukácsnál bukott hőökké lesznek, és átadják helyüket a műveikkel haladóbb tendenciát képviselő Balzacnak és Tolsztojnak.” (73. old., kiemelés tőlem – H. J.) A könyv arra a különös ellentmondásra is felhívja a figyelmet, hogy a *történeti* materializmus látásmódját elfogadó Lukács által megalkotott nagyrealizmus-kánon egyfelől mennyire történetitlen jellegű, másfelől viszont – a kánon megindoklása során – egy hangsúlyozottan történeti-genealógiai magyarázóelvet érvényesítő irányzat, mégpedig a pozitívista irodalomtörténet-írás hanyatlás- és fejlődésképzetekkel átszótt kifejtésmódjára támaszkodik. „Shakespeare, Goethe, Balzac, Tolsztoj stb. kanonikus egyenrangúsága az emberi teljesség etikai princípiumának történelemtől független, metafizikus megalapozottságára enged következtetni, annak ellenére, hogy műveik esztétikai tárgyalása szigorúan történeti.” (103. old.)

E dilemmák nem pusztán Lukács irodalomkritikai és -esztétikai életművének belső problémái; Szolláth utal például arra, hogy az efféle történetitlen realizmuskánonból még egy Lukácsal történetesen egyetértő irodalomtörténésznek is roppant nehéz lenne *történeti* korszakfogalmak egymásutánját levezetni. „Többek között ez az ellentmondás vezethetett a hatvanas-hetvenes évek realizmusvitáihoz, az »örök realizmus« problémáinak felvetéséhez és a realizmus *stílustörténeti* definiálásának szorgalmazásához. [...] Minden bizonnyal Lukács is érezte a realizmuskánonjának transzhisztorikus etikai megalapozottsága és történeti tárgyalásmódja közötti feszültséget. Legalábbis erre utal az a Lukács műveiben felvetett, de megoldatlanul hagyott probléma, miszerint ha a realizmus nem egy mulandó korstílus, »hanem minden igazi nagy irodalom közös alapja«, akkor mégis hogyan lehetne azt korszakolni.” (Uo.) Hozzátehetjük, hogy az irodalomkritikai normaképzés „transzhisztorikus” jellege, illetve a történeti érvelés igénye közötti ellentmondás nemcsak az ideálok megfogalmazásában, hanem az ellenségképek megrajzolásában is megfigyelhető volt. Így például a marxista kritika mindenféle történetitlen vagy „örök” stílusfogalom (az örök barokk, az örök manierizmus, az örök klasszika stb.) használata ellen élesen tiltakozott, mert a polgári, mindenekelőtt a *szellemtörténeti* irodalomtörténet-írás kártékony kategóriáinak tekintette őket, melyek szembehelyezkednek a marxista megközelítés történetiségével.⁵

A Lukács-fejezet két előfeltevés újragondolása vagy árnyalása miatt is újszerűnek tekinthető. Az egyik előfeltevés szerint Lukács filozófiája ma leginkább (a baloldali társadalomfilozófiák üdvözítő erejéből való kiábrándulás etapjai óta) az életművet a „zsidó gondolkodás” kérdéseire kötő motívumok szempontjából számíthat intellektuálisan érdekesnek.⁶ A másik elő-

feltevés szerint az ifjúkori műveket az utókor jelentékenyebbeknek tartja a marxista, illetve a kései Lukács György esztétikai és filozófiatörténeti munkáinál – az 1945 utáni irodalompolitikai brosúráinál pedig mindenképpen. Közismert, hogy az idős Lukács mennyit hadakozott az ifjúkori filozófiáját eszményítő megközelítések ellen, így például abban az 1962-es utószóban, amelyet *A regény elméletének* újabb kiadásához írt; de másutt is.⁷ E viszonyítási pontokhoz képest Szolláth elemzései két irányban mozdulnak el. Noha értelmezése nem zárja ki a zsidó gondolkodás motívumainak jelentőségét, Lukács megtérésszerű kommunista fordulatát, valamint politikai filozófiájának utópikus alkotóelemeit csak jelzesszerűen hozza összefüggésbe ezzel. „Az utópizmus és a messianizmus jelentős századeleji filozófiai reflexióit is ez a tapasztalat befolyásolta: a jövő választása a jelenkor legszarkasztikusabb kritikája [...] az ellenállás és az értelmiségi elfordulás értelmiségi magatartásainak is vejejárója. Mannheim Károly, Ernst Bloch vagy Walter Benjamin – csupa olyan gondolkodó, akik közel álltak szellemileg (Mannheim és Bloch személyesen is) Lukácshoz [...], akiknek a messianizmus és az utópizmus kérdése egy időben kerül a látóterébe.” (53. old.) Ugyanakkor Szolláth elemzései a filozófus fordulatát, e fordulat későbbi politikai, filozófiai, illetve esztétikai implikációit kifejezetteren a kommunista eszmekör és habitus belső tartalmi alapján közelítik meg, így beemelnek az interpretációba valamit abból a világlátásból is, amely Lukácsot több mint ötven éven keresztül jellemezte a fordulat után, amit élete végéig érvényesnek tartott a *magá számára*. A könyv ezért képes eredeti értelmezést nyújtani a szovjet és a magyar sztálinizmus miliójében megírt irodalomtörténeti és irodalompolitikai brosúráiról is, melyeket általában a filozófus leggyengébb munkái között említenek – *A polgári filozófia válsága*, illetve *Az ész trónfosztása* mellett.⁸

A Déry Tibor-fejezet *A befejezetlen mondat* (újra) értelmezésével, a Déry-szakirodalom néhány tipikusnak mondható megállapításával, a regény kritikai megítélésének megfontolt ártértelelésével foglalkozik, a már ismertetett elméleti kérdésekből kiindulva. Szolláth megkísérli a regény Mann- és Proust-hatásaira vonatkozó korábbi értelmezések újragondolását is. Az utóbbiak esetében felhívja a figyelmet arra: e hatásokkal nem az a legnagyobb probléma, hogy valamiféle epigonizmushoz vezetnek, nem is az, hogy a „modernista” polgári regényírás esztétikájának tett engedmények – miként Déry bírálói hangoztatni szokták. Szolláth szerint a Proust regényeiből átvett emlékezőtechnika használata poétikai-strukturális szempontból indokolatlan: „az elbeszélőnek nincs szüksége különösképpen az akaratlan emlékezésekre mint világok közötti átjáróra, hiszen épp olyan könnyen lép át egyik idősíkból a másikba akkor is, amikor ebben nem segítik a szereplők tudatműködései. Dérynél nincs az emlékezésnek strukturális szerepe.” (124. old.)⁹ Szolláth – miközben idézi a regény azon kritikussait, akik azért dicsérték Déryt, mert sikerült a polgári regényírás kifinomult technikai újításait a munkásmozgalmi témákkal összeegyeztetni

(129. old.) – felhívja a figyelmet arra, hogy *A befejezetlen mondat* technikai újításai (az emlékezés asszociatív láncokat alkotó ereje, az óriáshasonlatok, a nagypolgári életforma és a proletármiliói képeinek egybemontírozása) érdekes módon éppenséggel összhangban állnak a regény tartalmi-ideológiai kérdéseivel. Az elbeszélés fortélyai – az eltérő életterek közötti feszültségeket hangsúlyozva – úgy közelítik egymáshoz a nagypolgári világot és a proletármiliót, hogy pontosan leképezék azokat a dilemmákat, amelyek a korszakban az efféle találkozások során ténylegesen felmerülhettek. „Németh Andor megfigyelését általánosítva: az olvasónak az lehet az érzése, hogy ezt a robbanásig feszült világot a politikai rendőrségen kívül tényleg nem tartja egybe más, csak az elbeszélés integratív ereje. [...] Az elbeszélés hasonlatai, párhuzamai közelítik egymáshoz a regény világának azokat a csoportjait, amelyek a mind nagyobb fokú elzárkózásban és szembenállásban határozzák meg önmagukat.” (142. old.)

A kritikai fogadtatás áttekintése során Szolláth a Déry-recepció állomásait, diskurzusait és főbb tematikus egységeit olyan dokumentumoknak tekinti, amelyek arról tanúskodnak, hogy kialakulásukat mennyiben határozták meg a kommunista aszkézis önformáló gyakorlatai. Szolláth módszere tehát – mint a Lukács-fejezet ismertetésekor is láthattuk – nemcsak az irodalmi szövegek elemzésében, hanem kritikátörténeti folyamatok értelmezésében is felhasználható. A polgári-modernista díszletezés és a munkásmozgalmi tartalom kettőssége leginkább azok szemében tűnhetett disszonánsnak, akik Lukács, illetve Révai József cikkei nyomán „szektásként” ítélték el a regényt. *A befejezetlen mondat* elemzése kapcsán Szolláth a Déry-értelmezés egyik tekintélyes hagyományának ellentmondva amellett érvel, hogy a regény nem a szektás kommunista ethosz apológiája, ellenkezőleg: a szektás felfogással vitatkozik (121. old.). A regény értelmezésének hagyománya – Németh Andortól és Lukács Györgytől Révai Józsefen keresztül egészen Ungvári Tamásig – azt is mutatja, miként élhet tovább évtizedekig néhány megcsontosodott kritikai panel, akár az elemi olvasási tapasztalatnak is ellentmondva, pusztán tekintélytiszteltetből – ami nyilván azon az előfeltevésen alapult, hogy Lukács volt Déry „legértőbb” olvasója.

A *Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái* fejezet a közönségi megbízatás teljesítése és a személyes életproblémák szublimációja között ingadozó írói pálya változásait tekinti át. Ebben a fejezetben egyrészt nyomon követhetjük a romantikus irodalmi próféta szerep egy sajátos aktuálpolitikai verziójának kialakulását, másrészt az írói öncenzúra genealógiáját is. Szolláth jól dokumentált – a sztálinizmusnak elkötelezett magyar írók mellett Sztálin, Fagyjev, Zsdanov írásait is idéző – érvelése arra hívja fel a figyelmet, hogy a sztálinista kultúrpolitika által megkövetelt nyilvános-rituális vezeklésgyakorlatok (a hírhedt „önkritika”) formái, illetve a mindenkire kötelezően érvényes politikai „éberség” imperatívuszának elfogadása, valamint később, a Kádár-korszakban az „öncenzúra” formái szorosan összefüggő beszédren-

det alkottak. Az önkritika, az éberség és az öncenzúra közös beszédrendjét Foucault hatalomelmélete nyomán jellemzi: „Az éberség jelszavának elfogadásából csak az következne, hogy a környezetét figyelje, ott keresse az ellenséget. Galgóczi ehelyett, úgy tűnik, azonosul a jelszóval. Sikerült a pártállam polgárai felett gyakorolt felügyeleti technikát a saját én felügyeletének technikájaként elsajátítania. Ez az azonosulás jól szemlélteti a totalitárius állam szubjektumképző gyakorlatát.” (32. old.)

Itt – Déry és Galgóczi törekvései kapcsán – szeretnék utalni egy érdekes, Szolláth kérdésfeltevéseitől is tanulságos irodalmi dokumentumra, Sajó András *Terven felüli regény* című könyvére. E regénynek mind cselekményében, mind fikciós eljárásaiban egyértelműen felismerhető az aszketikus önformálás és az írói praxis közötti kölcsönhatások tudatosítása. Az ötvenes években, a kommunista regénytermelés frontján játszódó regény egy polgári előítéleteitől megszabadulni képtelen, idős író, Elek (mintája Németh Andor) sikertelen átnevelésének történetét beszéli el. Elek pártfogója, Homály (mintája Déry Tibor) már meghozta az íróktól elvárt áldozatot, és a rendszer elkötelezett írója lett; a vonakodó Elek mellé beosztott lektor pedig már osztály-hovatartozásának köszönhetően is magától értetődően képviseli az íróktól elvárt, az osztályharc szempontjainak alárendelődő aszketikus habitust, valamint az ezzel járó folyamatos önvizsgálatot és éberséget.¹⁰ Sajó regénye – mely a szigorúbb irodalomkritikai megítélés szempontjából nézve önmagában nem jelentős írás, inkább a posztmodern eszközeivel is kacérkodó, ügyes irodalmi tréfa – jól kiegészíti és illusztrálja a Szolláth által vizsgált önformáló törekvéseket, és arra is felhívja a figyelmet, hogy a fent idézett morális/esztétikai csuklógyakorlatok később nemcsak érdekesítő kutatási témává válhattak, hanem irodalmi motívummá, sőt metafikciós sémává is.

RÍTUS ÉS „KÖZKÖLTÉSZET”

A forradalom ritusai – A szavalókórusok szerepe a két világháború közötti munkáskultúrában című fejezet azt vizsgálja, hogy a munkásmozgalmi kultúra szigorúan

10 ■ Vö. „A tervszerűséget meg kell honosítani az írásban is. Ezt nem győzőm eléggé kiemelni. Mert a terv a tervszerűség eszköze. [...] Valamint az ellenőrzésé. Meg a fegyelemé. Ami nélkül nem megy. Eleknél ez fontos, sőt kiemelt szempont legyen, elvtársak” stb. Sajó András: *Terven felüli regény*. Magvető, Bp., 1982. 53. old.

11 ■ Victor Turner: *The Ritual Process* (1969). Magyarul: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Ford. Orosz István. Osiris, Bp., 2002.

12 ■ Lásd Demcsák Katalin (szerk.): *Határtalan áramlás. Színházelméleti távlatok Victor Turner kultúranropológiai írásaiban*. Kijárát, Bp., 2003.; valamint Paul Connerton: *Megemlékezési szertartások*. In: Zentai Viola (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 1997. 64–82. old.

13 ■ Szolláth Dávid: *Ády-epigonizmus a korai József Attila lírában és környezetében*. *Literatura*, 2006. 4. szám, 468–493. old.

14 ■ Uo. 469–470. old.

15 ■ A közköltészet kategóriájának történetét és fogalmának változásait áttekinti: Küllös Imola: *Közköltészet és népköltészet*. L' Harmattan, Bp., 2004. 11–31. old.; a közvetítő funkció kérdéseiről lásd uo. 15. old.

fegyelmezett habituális és esztétikai keretei miképpen válhattak egyes avantgárd jellegű irodalmi törekvések alapjává. A húszas–harmincas években meghatározónak számító csoportok (a *Nyomdászklub*, a *Munka szavalókórus*, a *100% kórus*, a Palasovszky-féle törekvések, valamint a *Kórusközpont*) tevékenységét elemző fejezet folytatja annak vizsgálatát, miként jelentek meg a kommunista aszkézis önfegyelmező gyakorlatai egyes esztétikai-irodalmi gyakorlatokban, tehát itt is szem előtt tartja a politika és az irodalom egymásra hatását. A szavalókórusok működésében az elsődleges követelmény a közérthetőség és az ideológiai elkötelezettség érvényesítése, valamint az aszketikus önmegtartóztatás volt a polgári és az avantgárd kultúra hatásaitól. E normákhoz kellett a szavalókórusok szerzőinek és rendezőinek hasonulniuk, elfojtva-eltiporva vonzódásukat az avantgárd törekvésekhez. Szolláth körültekintően rajzolja fel azt a mozgásteret, amelyben e csoportok tevékenykedtek. Felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a közegben (a pártfüggetlenséget egyébként csökkönyösen szem előtt tartó) Kassák sajátos *kivétel* volt, mivel ő éppen az avantgárd formaeszközökhöz ragaszkodott mereven, és a „hagyományos” műformákhoz vonzódást tartotta a művészi-ideológiai gyengeség jelének (70–71. old.). Utal arra, hogy a baloldali kórusmozgalomnak idővel (részben épp ezek hatására) megjelentek a jobboldali ifjúsági mozgalmakban fellelhető megfelelői is, illetve hogy e mozgalom talán legkiemelkedőbb alkotója, Palasovszky Ödön afféle „kettős játékot” űzött: a munkásközönség előtt alkalmazkodott az ottani aszketikus kulturális elvárásokhoz, ezzel szemben a munkáskórusok világától elütő szürreális-mitologikus *Punalua*-játékait az előkelő polgári közönség előtt mutatta be, fejére idézve egyébként ezzel a doktriner Kassák rosszallását is.

Szolláth a szavalókórusok producióit Victor Turner rítuselméletére hivatkozva sajátos *politikai rítusként* értelmezi. Turner a közép-afrikai *dembu* törzsbeli körében végzett terepmunkája, továbbá Arnold van Gennep és Martin Buber tanításai nyomán, a hatvanas évek ellenkultúrájától (hippiéletforma, pszichedelikus irodalom, rockzene) is befolyásolva alkotta meg rítuselméletét, valamint közösségkoncepcióját, melyeket *A rituális folyamat* című művében összegzett.¹¹ A tudományos pályát egyébként kommunistaként kezdő, a pártból az 1956-os magyar forradalom hatására kiábránduló Turner nézeteinek beépítése telitalálat, egyrészt azért, mert a kísérleti irodalom és a színház iránt erősen érdeklődő antropológus művei már hosszabb idő óta integrálódtak az irodalmi, elsősorban a *színházstudományi* kutatásokba, másrészt, mert Turner rítuselmélete a *politikai* rítusok tanulmányozására is nagy hatást gyakorolt.¹² Végül egy harmadik szempont-ra is utalhatunk: Turner közösségkoncepciója, valamint rítuselmélete fogalmi eszközöket kínál bármiféle politikai, esztétikai, vallási beavatási gyakorlat értelmezéséhez, Szolláth pedig a „kommunista aszketizmus esztétikáját” tekintve épp e három terület érintkezési vonalán vizsgálódik.

A fentiek összefüggésében szeretném Szolláth Dávidnak egy régebbi munkájára – *Ady-epigonizmus a korai József Attila lírában és környezetében* – is felhívni a figyelmet.¹³ E tanulmány eredetileg Szolláth doktori értekezésének egyik fejezetét alkotta, melynek jelen könyv az átdolgozott változata. A tanulmány egy sajátos, többnyire szerény képességű irodalmi mesteremberek verseiből összeálló irodalmi regisztert elemez. E költészet – a „népszavás közlíra” – ideológiai háttere és közösségi bázisa a *szociáldemokrácia* volt. Az Ady-epigonizmus részleteivel foglalkozó tanulmány irodalomelméleti szempontból is érdekes: az epigonizmus elméletének vázlatát is nyújtja; elhelyezi az epigonizmus problémáját olyan jelenségek kontextusában, mint az utánzás, a hamisítás, a versengés – sőt felhívja a figyelmet az irodalmi kultusz és az epigonizmus esetleges rokonságára is, hiszen a mintát adó, „erős” költő verseinek epigon jellegű szétírása a rajongói kultusz sajátos tünetének tekinthető. Szolláth a romantikus művészetfelfogás következményének tartja az epigonizmus ellentmondásos kritikai megítélését. „Az epigon műből hiányzik az *eredetiség*, hiszen az mintaműve(k)et imitál. Hiányzik belőle az *autentikusság*, hiszen az epigon mű nem a költő lelkéből, életéből, hanem olvasmányélményeiből fakad. Hiányzik belőle a műalkotás *autonómiaja*, mint-hogy az epigon mű nem áll meg önmagában, jelentése, hatása, szerkezete, stílusa más műtől, más művektől függ. Valószínűnek látszik, hogy az epigonizmus csak ott lehet probléma, ahol az eredetiség, az autentikusság és az autonómia érték.”¹⁴ Ezen előfeltevések nyomán a szociáldemokrata sajtó köze-gében népszerű Ady-epigonok költészetét Szolláth cikke egyfelől *köz-költészeti* gyakorlatként jellemzi (hiszen e folklór jellegű regiszterre nem érvényesek az eredetiség, az autentikusság és az autonómia magasirodalmi normái), másfelől utal arra, hogy ebben a költészeti tartományban is megvannak a közösségi szolgálatnak való alárendelődés aszketikus mozzanata. A köz-költészet mibenlétével foglalkozó kutatók (Marót Károly, Stoll Béla, Voigt Vilmos, Horváth Iván, Kószeghy Péter, Lukácsy Sándor és mások) mindig is hangsúlyozták e kulturális regiszter *közvetítő* szerepét szóbeliség és írásbeliség, populáris és elit, kollektív és egyéni, konvenció és újítás között.¹⁵ Szolláth tanulmánya arra is felhívja a figyelmet, hogy a köz-költészet regiszterét nem csupán a fenti kategóriák közötti átmeneti zónának tekinthetjük, hanem olyan funkcionális képződménynek is, melynek (egyik) feladata-célja a közvetítés is lehet az *irodalom* és a *politika* beszédrendje között.

„MIRE JÓ, MIRE JÓ MÉG?”

Szolláth könyve – elsősorban a *Két hatalomfelfogás* című alfejezetben – részben bírálja, részben árnyalja azt az elterjedt álláspontot, amely szerint a kommunista hatalomgyakorlás (vagy bármiféle totalitárius praxis) az „abszolút tekintélymonopólium” hatóerejének felülről lefelé, kizárólag egyirányú és mechanikus eljuttatása az alávetettekhez. E szempontból a könyv gondolat-

menete részben párhuzamos a hétköznapi ellenállás, a mikropolitikai szinten megragadható ellenszegülés jelentőségét hangsúlyozó, inkább antropológiai-társadalomtörténeti, mintsem politikátörténeti jellegű hatalomkoncepciókkal, részben pedig épp e koncepciók inspirálják. Hatalomfelfogása egyrészt a politikai „*Eigensinn*” megragadását célzó német irányzatokra, a hatalom mikrofizikáját vizsgáló, Foucault nevével fémjelazhető *francia* hagyományra, valamint a „hétköznapi ellenállás” koncepcióját képviselő *angolszász* munkákra támaszkodik.¹⁶ E szempontból Szolláth törekvései elhelyezhetők azon újabb hazai kutatások sorában is – itt Apor Péter, Horváth Sándor, K. Horváth Zsolt munkáira utalnék –, melyek hasonló megfontolásból új elemzési eszközökkel bővítik a diktatórikus politikai környezetben működő – valamiképpen „ellenszegülő” – kulturális gyakorlatok tanulmányozásának lehetőségeit.¹⁷ A kétosztatúságon alapuló, fentről lefelé terjedő hatalomgyakorlási technikákat hangsúlyozó elnyomásmodellek természetesen használhatók a különféle – többnyire inkább intézményes léptékek szerint megragadható – irodalompolitikai folyamatok leírására, viszont a szövegtechnikákban megtestesülő egyéni-habituális törekvések megragadására kevésbé alkalmasak. Ennek megfelelően Szolláth könyve nem felülről lefelé irányuló és intézményesen közvetített elnyomásról beszél, hanem a szubjektum belső gyakorlatai segítségével kimunkált, önellenőrző folyamatokról, melyeknek a szövegek részben a közegét, részben diszkurzív színterét, részben pedig származékait jelentik. A hatalom ugyanis nemcsak korlátozója vagy megrendszabályozója lehet az alkotófolyamatnak, hanem ösztönzője is. A politikai hatalom „alkotótárs”-szerepkörét magától értetődően vizsgálják a művészet-szociológia művelői – az antik mecenatúrától az udvari kultúrán keresztül egészen a XX. századi totalitárius államok hivatalos művészetéig. E közismert, noha szintén fontos összefüggések helyett Szolláth elsősorban annak leírásával foglalkozik, hogy a kommunista ideológia miként termel ki – és idealizál – egy bizonyos aszketikus értékrendet, illetve hogy ezen értékrend miként válik belső önformáló erővé, és a belőle fakadó irodalmi praxis miként professzionalizálódik.

Az írói professzió kérdése nem áll ugyan kifejezetten Szolláth vizsgálódásainak középpontjában, de elemzéseitől könnyű e szempontig eljutni, hiszen a „kommunista író” sok szempontból a hivatásos „polgári író” párhuzama, esetleg alternatívája. Így mindegyikük esetében meghatározók (pontosabban a polgári író esetében meghatározók lehetnek) a hivatásos írással szinte szervesen együtt járó aszketikus életrend motívumai, és az írói elhivatottság tudata, a szó szerint értett hivatástudat is sok esetben közös (vagy hasonló) genealógiával rendelkezik – annál inkább, mert sok kommunista vagy a kommunizmus iránt elkötelezett író előzőleg kifejezetten polgári íróként szerzett magának hírnevet. Az alapvetően piacellenes szocialista kultúrában a hivatásosság egyik értelme a szakmai-irodalmi hivatás-típusok szabályainak ismeretében (ha nem is feltétlenül

betartásában) rejlett; ilyen volt például a *Nyugat* által kodifikált magyar irodalmi modernség hagyományainak ismerete, esetleg egyes poétikai jegyeinek imitálása. Ideális esetben az írói „szakértelem”, az aszketikus önformálás, a politikai felhatalmazással rendelkező szervezethez-testülethez tartozás, valamint az elhivatottság tudata együttesen alkotta meg azt a szereplőt, akit a korszakban hivatásos írónak tekintettek. A professzionális író vagy irodalmár tevékenységéhez kapcsolódóan értelemszerűen kerülnek sorra a hivatásosság szokásos „külsőséges” kellékei: szakmai testületek, kiadói és kultúrpolitikai kapcsolatok, rendezvények, díjak, szerkesztőségek és hasonlók. Ugyanakkor a hivatásos író alakjának egy másik szükséges összetevője is van, ez a hivatástudat, az elhivatottság kérdése, amelyben egyébként – paradox módon – a hivatásosság ellenképe: a dilettáns is osztozik.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a (kommunista vagy bármiféle egyéb) aszketika, az írói önformálás és az elhivatottság között szoros kapcsolat áll fenn. Az írói hivatás történeti genealógiájában ott rejlik – vagy ott érződik – azon aszketikus, csak a puritán munkavégzésre koncentráló, a világi örömeket

16 ■ Lásd (csak néhány példára utalva): Majtényi György: „Uraltak” vagy „önfejűek”. Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall*, 2001. ősz-tél, 242–252. old.; Michel Foucault: A hatalom mikrofizikája. In: uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 307–330. old.; James C. Scott: Az ellenállás hétköznapi formái. Ford. Kiss Anna. *Replika*, 23–24 (1996), 109–130. old.

17 ■ Lásd Apor Péter: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2008. 13–49. old.; Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009.; K. Horváth Zsolt: Szexuál-lélektani szubkultúra Budapesten. Szempontok a Törzs keletkezéséhez és politikai szocializációjához. In: Borgos Anna et al.: *Mérei-Élet-Mű. Tanulmányok*. Új Mandátum, Bp., 2005. 37–53. old.

18 ■ E dilemmát – Stanley Fish megjegyzéseit mutatis mutandis alkalmazva – úgy is leírhatjuk, hogy egy szerző lehet *profi*, mert rendelkezik a szükséges és csak általa birtokolt szakértelemmel, lehet *csak profi*, mert csak ezzel a szakértelemmel rendelkezik, mással (így elhivatottsággal) nem, és lehet dilettáns, mert *csak az elhivatottsággal* rendelkezik. Vö. Stanley Fish: Szakma, vesd meg magadat. Ford. Kálmán C. György. *Helikon*, 1992. 2. szám, 221–236. old.

19 ■ Az önformálás technikáit elsősorban Foucault idevágó írásai nyomán rekonstruáló Szolláth itt – a Foucault–Weber párhuzam mellett – egy érdekes további párhuzamot is említ. E. P. Thompson szerint az angol munkásosztály esetében a *labour* osztálytudat egyik forrása ugyanaz a metodista vallásos munkatitka, mint ami Max Weber szerint a „kapitalizmus szellemének” kialakulásában is szerepet játszott, vö. E. P. Thompson: *Az angol munkásosztály születése*. Ford. Andor Mihály. Osiris, Bp., 2007. 28–60. old.

20 ■ Szerb Antal: Az író mint üzletember (*Új Idők*, 1941). In: uő: *A kétarcú hallgatás*. Magvető, Bp., 2006. 243–245. old.

21 ■ Lásd: „tény, hogy ebbe a német szóba: »Beruf« (hivatás) s talán még hangsúlyosabban angol megfelelőjébe, a »calling«-ba legalábbis *belecseng* egy vallásos képzet – az isten által kítűzött feladaté –, s ez annál inkább érezhető, minél hangsúlyosabban ejtjük ki ezt a szót.” Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Bp., 1982. 87. old.

22 ■ Szerb: *i. m.* 245. old.

23 ■ Heller Ágnes: Az iskolalapító. In: Kardos (szerk.): *i. m.* I. kötet, 390–413, 399. old.

24 ■ György Péter: *Apám helyett*. Magvető, Bp., 2011. 12. old.

25 ■ Vö. Hammer Ferenc – Dessewffy Tibor: A fogyasztás kísérlete. *Replika*, 26 (1997. június), 31–46. old.

elutasító, hagyományosan a *szerves* alakjával jelképezett munkaetika, amely a kommunista önformálásnak is egyik gyökere. „Az írói önkorlátozás aszkézise, ahogy Örkény írja, »trapsista fogadalma«, elválaszthatatlan az írói szolgálattétel szerepfelfogásától.” (174. old.) Itt – Szolláth elemzéseivel összhangban – arra is utalhatunk, hogy ez akkor is így van, ha egyfelől vallásról, másfelől irodalomról, egyfelől polgári („kapitalista”), másfelől kommunista íróról beszélünk, hiszen itt nem az erkölcsi és vallási szabályok eszmei tartalmáról, hanem az ezekhez kapcsolódó gyakorlatok (a vallásos vagy kvázivallásos gyakorlati munkaetika) továbbéléséről van szó.¹⁹

Az efféle elhivatottságot illetően a kommunista irodalmárok köréből Szolláth Dávid könyve – értelemszerűen, hiszen az egész könyv erről szól – példák sorát idézi; a polgári írók köréből itt egy érdekes dokumentumra, Szerb Antalnak az *Író mint üzletember* című tárcájára utalok. Szerb írása azzal foglalkozik, hogy mi az írói hivatás jutalma, miként viszonylik az írói hivatás az üzletszerű pénzkeresethez, s ki lehet-e térni az elhivatottság elől. Hosszasan ír arról, hogy a kapitalista társadalom nem honorálja azt a rengeteg lemondást és munkát, amit az író a műveibe fektet. „Egy üzletember félórai beszélgetéssel és néhány telefonálással tízszer annyit kereshet, mint az író hónapok és évek olyan különleges tehetséget kívánó munkájával, amelyet rajta kívül talán senki se tudna elvégezni az országban, olyan odaadással, melyet csak a szerzetesek életével lehet összehasonlítani.”²⁰ A cikk az írói hivatást ugyancsak a vallásos elhivatottsággal állítja párhuzamba, mely egyfelől szekularizált-kapitalisztikus, másfelől viszont továbbra is a vallásos jelentéskörbe kapcsolódó felfogás.²¹ Eszerint az író olyan „odaadással és önmegtartóztatással” dolgozik művén, „melyet csak a szerzetesek életével lehet összehasonlítani”; az e megállapítások által sugallt jelenetben a vallásos elhivatottság és a vallásos világlátás képei olvadnak egybe. Ezt Szerb szimbolikus érvénnyel mutatja be a *barátságában* robotoló Balzac képében. „Este nyolckor lefeküdt aludni, de éjfélkor már felkeltette magát, barátságába burkolódva [...] íróasztala mellé ült, és dolgozott egyfolytában tizenkét órát, néha még többet is, lankadó szellemét feketékávéval élesztgetve.”²² A vallási jellegű párhuzamok egyrészt megnesemesítik az írói elhivatottság jelenségét, másrészt különlegesen ridegnek, mintegy örömtelennek mutatják; az első szempont a magasabb cél érdekében végzett munka dicsőítésére, a második az (e világi) aszkézis jelentőségére utal.

A Szolláth által vizsgált példák egy része valamilyen módon már átnyúlik a Kádár-korszak világába, az 1957 utáni irodalmi élethez (is) hozzátartozik. Ilyen Déry és Lukács recepciója, Kassák Lajos és Palasovszky Ödön avantgardizmusának ellentmondásos megítélése vagy Galgóczi Erzsébet munkássága, melynek zöme ebben az időszakban jött létre. A kommunista irodalompolitika és a neki megfeleltethető morális értékrend a „bársonyos diktatúra” éveiben is megőrzött valamit a korábbi évtizedek aszketikus normáiból,

ugyanakkor a hivatalosan is támogatott közérzület és mentalitás – a fogyasztói szocializmus világa – ennek éppen az ellenkezője volt. Szolláth vizsgálódásai megerősítenek vagy árnyalnak bizonyos, a Kádár-korszakra vonatkozó társadalomtörténeti elképzeléseket. Így például (legalábbis részben) a kommunista aszketizmus eszmekörében és gyakorlatában kereshető-keresendő bizonyos aszketikus, a fogyasztói szocializmus „hedonizmusát” megtagadó életpályák, magatartások, gesztusok, állásfoglalások genealógiája. Itt természetesen nem a nyugati luxuscikkek után kajtató pártfunkcionáriusokra vagy a szinte felső középosztályi nivón élő idős Déry Tiborra gondolok elsősorban, hanem például éppen Lukácsra, aki élete végéig ragaszkodott az első kommunista politikai garnitúra egyes tagjainak – olykor már-már korlátoltnak mutatózó – puritanizmusához. Miként Lukácsra emlékező esszéjében – mellesleg az *Aszkézis* címet viselő fejezetben – Heller Ágnes írja: „Nem érezte, ha hideg volt, ha éhes volt, ha szomjas volt. »Kellemtelenségek« nem zavarták, mert észre sem vette őket. Fogalma sem volt, hogy milyen ruhát visel. A mindennapi életet nem ismerte, sem annak terheit, sem annak örömeit. [...] Egyszer (jóval később történt) már mindenkinek szemet szúrt, hogy milyen ócska télikabátban jár, s valaki óvatos célzást tett arra, hogy ideje lenne másikká kicserélni. »Miért?« – kérdezte csodálkozva. »Hiszen ez egy kitűnő Überzieher, még Romániában kaptam; ilyen kitűnő Überzieherem még életemben nem volt.«²³

Az idős Lukács aszketikus életvitele valószínűleg nem volt kapcsolatban a kádárizmus fogyasztáspolitikájával, viszont szoros összhangban állt a Szolláth könyvében elemzett aszketikus habitussal. A „fogyasztáskritika” és az aszketizmus közötti összhang a legkevésbé sem volt szükségszerű, de nem is volt ritkaság. György Péter legújabb könyve saját apjának példáját idézi, aki a Kádár-korszak elitértelmiségi rétegének tagjaként is puritán körülmények között élte életét – ebben viszont egyértelműen jelen volt a nyugati és a szocialista fogyasztási szokásokat egyaránt elutasító, az újbaloldali fogyasztáskritikától sem távol eső kommunista ethosz nagyfokú tudatossága. „Sem mire sem becsülte a pénzt vagy a tárgyakat. Nem volt autója, nem volt háza, nem volt semmiféle vagyona. Hosszú évtizedekig élt boldogan egy olyan szobában, amelyet puritánnak is csak nagy jóindulattal nevezhetnénk.”²⁴ Az elhordott télikabátban járó világhírű filozófus, vagy a „fogyasztást kártékony butaságnak” tartó György Lajos olyan személyek, akik többé-kevésbé, de elfogadták a rendszer alapelveit. Ugyanakkor az aszketikus életrend hangsúlyozása akár az életstílusban, akár a közbeszédben – a fogyasztói szocializmus hedonizmusának elutasításán keresztül – a rendszer egészének vagy szellemiségének kritikáját is jelképezhette.²⁵ Tehát a kommunista aszkézis továbbélése a Kádár-korszakban – mind az irodalmi szövegekben, mind az életvitelben – egyes esetekben *kivétel*, más esetekben *példa*, nemritkán *ellendiskurzus*, vagy egyszerűen csak a fogyasztói szocializmus „sötét háttere” volt. □